

OAMENI DE CULTURĂ AI BLAJULUI ȘI SEXTIL PUȘCARIU

În 1994, pe când împlinea 90 de ani, avva dr. Paul Mihail, deopotrivă preot și cărturar colecționar și donator de documente, se confesa: „Am crezut că este de interes științific să dau la lumină, din corespondența cu cele peste 1 300 de persoane și așezăminte pe care am păstrat-o de-a lungul anilor, scrisorile care vor contribui la caracterizarea unor relații, consemnarea unor informații, a unor noi aspecte ale istoriei culturii române. Dar mai ales documente autentice de expresie intelectuală. [...] Deoarece ea [corespondența] se referă la teme de un interes mai larg, chem pe cititorii și cercetătorii cărții să mediteze la această formă de manifestare interumană care este corespondența – din ce în ce mai puțin folosită în deceniul nostru al telefoniei [!] –, care se dovedește a lăsa o urmă durabilă și pentru istoria mentalităților, ale cărei contribuții la întregirea istoriei totale sunt unanim recunoscute”¹.

Ajunși într-un veac în care o comunicare modernă – rapidă și eficientă – elimină epistola din relațiile dintre oameni, prețuirea scrisorii ca document istoric câștigă o relevanță în plus. Valoroasa corespondență primită de Sextil Pușcariu de la oamenii de seamă ai vremii, aflată astăzi prin grija și bunăvoința nepoatei sale, lingvista Magdalena Vulpe, la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” din Cluj-Napoca, oferă câmp larg rememorării și aprofundării unei perioade de aur a istoriei noastre. Câteva din aceste scrisori ne evocă oameni de cultură ai Blajului.

1. Dintre corespondenți, mai cunoscut și în același timp mai apropiat de Sextil Pușcariu, cum se vede și din modul de adresare, a fost Alexandru Ciura. Despre cele două epistole primite de la acesta ne relatează însuși destinatarul în nota scrisă pentru volumul de corespondență pe care îl pregătea:

„De la Alexandru Ciura, duiosul scriitor al Ardealului de la începutul acestui veac, nu am decât două scrisori, deși făcuserăm liceul, el la Blaj și eu la Brașov, numai cu un an diferență și scriam în același timp la „Luceafărul”. În prima scrisoare îmi cere o contribuție la Albumul Vlaicu cu a cărui îngrijire fusese însărcinat după moartea năpraznică a aviatorului ce făcuse celebrele zboruri la serbările Astei la Blaj. În scrisoarea a doua îmi trimite, ca director al Liceului „Gheorghe Barițiu” din Cluj, o circulară adresată părinților elevilor acestei școli. În ea se explică anomaliile ce dăinuiă în învățământul secundar din Ardeal prin 1920, când profesorii cereau transferuri și puneau suplinitori fără să-și facă prea multe scrupule de gravele urmări ale lipsei lor de la datorie. Fiind caracteristic acest amănunt pentru vremurile acelea, cu goana după situații în capitalele noilor provincii, reproduc și circulara lui”.

¹ Vezi Paul Mihail, *Prefața* la idem, *Corespondență*, București, Editura Paideia, 2001, p. 5.

Cele două scrisori la care se referă S. Pușcariu sunt:

Iubite Amice,

Încredințându-mi-se redactarea Albumului Vlaicu, Te rog foarte mult să-mi trimiți un articol (4–5 pagini de tipar). Ar fi potrivit, de pildă, un articol despre zborul lui V.[laicu] în Bucovina și mi-ar face un foarte bun serviciu un nr. din jurnalul românesc, ce apare acolo.

De articol aş avea lipsă cam peste 10 zile.

Blaj 26/I 914

Cu salutări prietenești

Al. Ciura

Iubite Sextile,

Ca părinte, Te interesează, desigur, mersul instrucției de la liceul nostru și lipsurile ce au obvenit mai ales în acest an școlar.

Alături, pentru orientare, un raport ce l-am înaintat Secretariatului, ca să se vadă partea noastră de responsabilitate – și insistențele noastre repetate pentru sanarea acestor *anomalii*.

Raportul Ți-l trimit *numai* în mod prietenesc și Te rog să-l comunic *numai* cu d.[omnii] profesori universitari *cari au elevi* la liceul nostru.

Cluj 17 XI. 920

Al. Ciura

Această ultimă scrisoare își relevă importanța numai lecturând și raportul trimis la 17 XI 1920 secretarului general [al Ministerului Instrucțiunii?]. Probabil că acest material, pe care S. Pușcariu îl numește „circulară”, a fost trimis și părinților elevilor pentru a justifica unele neajunsuri majore existente în desfășurarea procesului de învățământ și a arăta seriozitatea cu care directorul liceului intervine pentru „delăturarea acestor anomalii, a căror sanare grabnică o cerem și cu acest prilej” în vederea intrării într-o stare de normalitate.

Pentru Alexandru Ciura nu lipsesc informațiile. Nicolae Comșa, alt blăjean despre care vom relata, îl prezintă sumar într-o carte din 1940². Este fiul unui preot din Abrud. Studiile secundare le-a făcut la Blaj și la Sibiu, Facultatea de Teologie, din 1898, la Budapesta, apoi tot acolo cea de studii clasice. Se întoarce la Blaj ca profesor de limba română, de latină și greacă; profesează aici până în 1919, când pleacă la Cluj, fiind numit de Ministerul Instrucțiunii, în anii grei de după război, director al Liceului „Gh. Barițiu”. Al. Ciura a fost un asiduu colaborator la revistele vremii, printre care „Familia” și „Tribuna”, cu articole, foiletoane, schițe și nuvele. Trebuie menționat mai ales faptul că în 1902, pe când era student la Budapesta, a înființat acolo, alături de O. Goga și A. P. Bănuț, revista „Luceafărul”. În 1918 a

² *Dascălii Blajului. Seria lor cronologică cu date biobibliografice*, Blaj, Tipografia Seminarului, 1940, p. 132–133.

preluat, la Blaj, conducerea ziarului „Unirea”. A participat la Adunarea Națională de la Alba Iulia. A publicat peste 200 de volume și broșuri. Un necrolog³ îi subliniază calitățile de „profesor ideal, om de cultură desăvârșită” și scriitor de talent care „împreună cu alții a dat îndrumare nouă literaturii ardelenice, înfrățind-o cu cea de peste munți. Contribuția lui la însușirea unei limbi literare în Ardeal și la trezirea dragostei pentru literatura românească e de netăgăduit” (p. 201).

Sextil Pușcariu, relatând momentul în care, rector la Universitatea „Regele Ferdinand I” din Cluj, se străduia să alcătuiască „un corp profesoral cât mai omogen”, menționează că l-a avut în vedere în acest scop și pe Al. Ciura, „cu nume bun în Transilvania ca literat”, dar „am dat preferință puterilor tinere, capabile de a simți pulsul vremii și de a se identifica cu sentimentele celor cărora avea să le fie îndrumător”⁴.

În plicul cu scrisori Pușcariu a păstrat și necrologul, din care aflăm că Al. Ciura, născut în 1876, s-a stins la 26 martie 1936, în al 60-lea an de viață⁵.

*Dicționarul general al literaturii române*⁶ îi rezervă o frumoasă și destul de amplă prezentare, subliniindu-i calitățile didactice, literare și organizatorice.

2. Un alt corespondent blăjean este Nicolae Comșa. Între scrisorile primite de Sextil Pușcariu doar două sunt trimise de acesta. Iată-le:

Stimate D-le Profesor,

Constrâns de greutatea vieții întrecătoare situației mele materiale, m-am văzut silit a-mi ocupa o catedră în învățământ.

Examenul parțial mi le-am făcut toate. Urmează examenul de licență. Sunt prof.[esor] suplinitor la lic.[eul] de băieți din Blaj și ca atare în imposibilitate de a-mi mai menține postul de la *Dicționar*.

Cerându-mi scuze pentru eventuale neplăceri rămân cu deosebit respect

al D-voastră mai mic

Nicolae Comșa

Scrisoarea este datată Blaj, 4 IX 1928.

Următoarea, tot din Blaj, e din 21 XII 1928:

³ Vezi „Blajul”, an III, 1936, nr. 3–4 (martie–aprilie), p. 200–206.

⁴ Vezi *Memorii*, București, Editura Minerva, 1978, p. 393.

⁵ Cu certitudine a mai existat cel puțin o scrisoare adresată lui Sextil Pușcariu. În „Manuscriptum”, XX, 1989, nr. 2, p. 104, nota 79 de la scrisoarea XXXIX adresată de Lucian Blaga lui Sextil Pușcariu în 14 aprilie 1926, referindu-se la faptul că Blaga se întreba în scrisoare dacă nu cumva „O. Ghibu, pe care mi-l știam prieten, vrea să pună la bătaie catedra de estetică pentru – altcineva (Ciura ?)”, M. Cenușă preciza: „Ciura îi scrisese încă la 28 VII 1919 lui Pușcariu, însărcinat cu reorganizarea Universității din Cluj pe baze românești, solicitându-i o catedră, dar «de literatură latină sau mitologie» (Scrisoare inedită din Arhiva S. Pușcariu)”. Această scrisoare lipsește din arhivă.

⁶ Apărut la București, Editura Univers Enciclopedic, 2004, vol. II, C/D, p. 278–279.

Stimate D-le Profesor,

În vederea zilelor apropiate cu multă umilire și recunoștință Vă doresc Sărbători vesele și fericite,

supusul

N. Comșa

Rezultă din prima scrisoare că Nicolae Comșa lucra, în 1928, la *Dicționarul Academiei*. Formularea „de a-mi mai (s.n.) menținea” ne face să credem că avea oarecare continuitate în această activitate. Nu avem însă nici o altă informație despre acest fapt. În fondul Muzeului Limbii Române, aflat acum la Direcția Județeană a Arhivelor Naționale din Cluj, nu am găsit, deocamdată, vreo dovadă în acest sens.

Cu siguranță Sextil Pușcariu îl cunoștea de mult pe Nicolae Comșa. Îl va fi știut din activitatea de la „Astra”, din efervescenta atmosferă intelectuală legată de colaborarea la revistele vremii și nu în ultimul rând din contactul cu Blajul, acea așezare liniștită, uitată și umilă, devenită, ca printr-un miracol, o Mică Romă de-bordând de viață spirituală și culturală, de erudiție și patriotism. Nicolae Comșa, nepot al lui Ion Bianu, era „dascăl din șirul nesfârșit de dascăli blăjeni, generoși și harnici care au creat istoria și tradiția culturală a Blajului”, cum îl caracteriza Gheorghe Biriș în emoționantul *Cuvânt* rostit în catedra Blajului, la catafalcul prietenului său în 21 noiembrie 1946⁷.

Nicolae Comșa a fost nu numai dascăl, ci și om de cultură. Același Gh. Biriș, cunoscut mai bine sub pseudonimul Radu Brateș, ne spune că, la fel ca Ion Bianu, „Nicolae Comșa a avut sădită în ființa lui dragostea de carte, în special de cartea veche, de filele îngălbenite ale manuscriselor bătrâne, de epoca veche a literaturii române. Din această dragoste a pornit pasiunea lui de bibliofil și s-au născut preocupările și aptitudinile lui de bibliotecar. Îndrăznesc să afirm că Biblioteca Centrală din Blaj și-a găsit în Nicolae Comșa bibliotecarul ideal și că greu se va găsi cineva care să-l poată înlocui curând. Așa cum Biblioteca Academiei Române, până azi, nu și-a găsit bibliotecarul de talia lui Ion Bianu”⁸. Din același *Cuvânt* aflăm că Nicolae Comșa era un om caracterizat prin modestie dusă până la extrem, onestitate intelectuală, lipsă de invidie și un entuziasm sincer, care „aprecia oamenii după criteriul valorii, nu al vârstei” (p. 87), înzestrat cu o deosebită voință și putere de muncă. Lucrările lui: *Biblioteca Centrală din Blaj* (1940), *Dascălii Blajului* (Blaj, 1940), *Manuscrisele românești din Biblioteca Centrală de la Blaj* (1944), monografiile despre episcopul Ion Inochentie Micu și Samuil Micu Klein, sufletul pus, alături de Pavel Dan, Radu Brateș și Virgil Stanciu, la temelia revistei „Blajul” și la continuarea apariției gazetei „Unirea poporului” sunt numai câteva dintre contribuțiile sale la cultura românească. Precierile elogioase făcute de Ion Mușlea⁹

⁷ Vezi Radu Brateș, *Scrisori inedite*. Ediție îngrijită și evocare biobibliografică de Liana Biriș, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2009, p. 88.

⁸ *Ibidem*, p. 87.

⁹ Vezi „Transilvania”, LXXV, 1944, nr. 10–12, p. 877–879.

asupra valoroasei lucrări despre manuscrisele aflate în Biblioteca Centrală din Blaj arată că relațiile sale cu lumea Clujului intelectual au continuat. Nicolae Comșa a rămas legat de Blaj până la sfârșitul vieții sale.

El nu figurează pe lista persoanelor care au contribuit la realizarea *Dicționarului limbii române*, listă care conține peste 300 de nume. După cum ne spun autorii *Cuvântului-înainte* din volumul I la ediția anastatică a *Dicționarului limbii române*¹⁰, acestea au fost extrase, pentru partea redactată sub conducerea lui Sextil Pușcariu, din prefetele unor volume tipărite, de pe copertile manuscriselor nepublicate așa cum s-au păstrat ele în dosarele aflate în arhivele celor trei institute – București, Cluj și Iași –, dar și în memoria colegilor. Căci în legătură cu autorii dicționarului academic ni se spune, în aceeași prefață, că „trebuie remarcate modestia și devotamentul echipei conduse de Sextil Pușcariu, ai cărei membri, puțin numeroși, dar extrem de valoroși, nu sunt menționați în foaia-titlu a respectivelor volume din *Dicționarul limbii române* (DA), ci în prefetele la aceste volume și, ca atare, adesea uitați sau necunoscuți cercetătorilor de astăzi” (p. 9). Pe aceeași pagină se subliniază că „este o datorie de onoare pentru noi, urmașii marilor înaintași, de a le cinsti memoria, prin publicarea unei liste cuprinzând numele tuturor redactorilor de la DA”. Sperăm ca Nicolae Comșa să fie unul din numele recuperate.

3. Pentru că am amintit de Gh. Biriș, ne oprim puțin și asupra acestuia, deoarece a lucrat și el, așa cum se vede și din lista autorilor dicționarului, în echipa lui Sextil Pușcariu. Din volumul îngrijit de Liana Biriș, amintit deja, aflăm că Gh. Biriș, absolvent și el al aceluiași liceu din Blaj, unde a fost coleg de bancă cu Raoul Șorban, a lucrat la acest institut de două ori. Prima dată, „în intenția de a-și ameliora situația financiară, dar și pentru că a fost remarcat și apreciat la cursuri și seminarii de profesorul său de limba română și lingvistică, Sextil Pușcariu, a fost angajat [...] de la 1 iunie 1933, până la 1 oct. 1935, ca practicant la „Muzeul Limbii Române” – Cluj. Și aici se remarcă prin hărnicie și dăruire în munca minuțioasă de cercetare la lucrările *Dicționarului limbii române*, alături de filologul și viitorul profesor universitar și bunul său prieten, D. Macrea” (p. 12). Un semn de recunoaștere a calităților intelectuale este faptul că a fost invitat să semneze *Tabula gratulatoria* din volumul omagial pregătit în 1936 pentru sărbătorirea profesorului S. Pușcariu, care la 4 ianuarie 1937 împlinea 60 de ani. Încă din studenție își începe activitatea literară și colaborează la revistele vremii.

Se întoarce profesor la Blaj și, alături de Pavel Dan, Nicolae Comșa și Virgil Stanciu, va edita revista „Blajul”, între 1934 și 1936. Fiind profesor și preot greco-catolic, a îndurat, după 1944, nedreptățile, umilințele și samavolniciile vremii. În 1948 a fost detașat în fostul județ Covurlui ca profesor la o școală elementară. De

¹⁰ Vezi *Cuvânt-înainte* la ediția anastatică din *Dicționarul limbii române*, vol. I, A–B (redactori responsabili: Marius Sala și Gheorghe Mihăilă), București, Editura Academiei Române, 2010, p. 9.

acolo a revenit la Cluj, unde va activa între 1949 și 1952 ca șef de lucrări la întocmirea *Dicționarului limbii române*. Permanent urmărit și anchetat, în noaptea de 15 august 1952 va fi arestat și dus la Canal, fără proces și condamnare. Din 1954 a fost profesor la școli elementare din județul Alba și apoi la liceul din Teiuș, până în anul 1973, când a decedat. Avea 60 de ani.

Nu ne oprim asupra scrierilor literare, însă dorim să menționăm că a corespondat înainte, dar și imediat după întoarcerea de la Canal cu numeroase personalități din mediul intelectual, printre care Ion Breazu, Ion Mușlea, Th. Naum, Cornel Regman, Lucian Blaga, Mircea Zăciu, Șt. Munteanu, Aurel Martin. Verticalitatea gestului făcut în acei ani îi onorează pe toți corespondenții săi.

Volumul amintit cuprinde și câteva „Portrete și evocări”, printre care și un portret de nici două pagini (p. 73–74) al lui Sextil Pușcariu, de care își aduce aminte cu admirație. E o prezentare complexă, echilibrată, deloc convențională și nu lipsită de căldură. „Trei ani am petrecut în acel «atelier» de laborioase cercetări filologice și am admirat spiritul organizatoric și lucid al lui Pușcariu și atmosfera de muncă ordonată și stăruitoare, pe care o introduce Pușcariu la Muzeul Limbii Române. Pușcariu știa să aprecieze omul, dar nu ți-o arăta [...]. Distant, reținut în relațiile cu studenții, el încuraja omul, dar nu-l apropia. Am lucrat ani de zile la Muzeul Limbii Române, dar niciodată nu i-a scăpat un gest mai familiar, o glumă. Fără să fie ursuz, nu-și apropiase decât un cerc restrâns de colaboratori”. Acesta este, pentru Biriș, omul Pușcariu. Iar profesional, „era cu totul absorbit de studiile filologice și de lucrările *Dicționarului Academiei*. Totuși, meritul de a[-] fi descoperit și publicat pe Lucian Blaga în 1919 în „Glasul Bucovinei” constituie mândria lui”. Și Biriș continuă, vorbind despre cursurile lui, care erau întotdeauna plăcute, despre faptul că era obiectiv și cerea seriozitate la examene: „Pușcariu nu cruța pe nimeni. El nu avea simpatii, nici căldură. Dar nu era nici excesiv de sever. Nu-l interesa[u] însă greutățile personale ale omului, nici condițiile dificile în care studiau unii, ci cursul trebuia știut”. Acorda importanță studierii bibliografiei, iar critica o făcea cu condescendență. Ținea seamă de părerile altora. „Prestigiul său era necontestat”.

Faptul că Biriș și-a ales la licență un subiect de literatură a dus la răcirea relațiilor dintre ei, dar „admirația mea față de Pușcariu [...] n-a scăzut”.

Nu știm ca Biriș să fi corespondat cu Sextil Pușcariu. Cum reiese din aprecierile din portret, relațiile nu erau foarte apropiate.

4. Ce îi lega pe cei trei blăjeni prezentați aici este intersectarea lor în lumea culturală a vremii, apropierea de Sextil Pușcariu și, mai presus de toate, școala Blajului. Au fost, toți trei, elevi ai Liceului „Sf. Vasile cel Mare”, pe care, apoi, fiecare în felul lui l-a slujit și a rămas legat de el și de Mica Romă. Toți trei au fost

marcați de trecerea prin celebrul liceu care a format personalități de seamă, caractere puternice. Pe aici au trecut, ca să amintim doar câțiva din oamenii de seamă ai veacului care abia s-a terminat: Iuliu Maniu, Corneliu Coposu, Raoul Șorban, Alexandru Borza, Iuliu Hațeganu, Pavel Dan, apoi Ion Brad, Aurel Martin, Valeriu Șuteu și mulți alții. Chiar și numai enumerarea lor ar fi suficientă pentru a marca un drum și a impune o reevaluare temeinică a locului Blajului în istoria și cultura românească.

MEN OF CULTURE FROM BLAJ AND SEXTIL PUȘCARIU

(Abstract)

Among the graduates of the schools in Blaj, Al. Ciura, a teacher in Blaj, then manager of “Gh. Barițiu” Highschool in Cluj-Napoca and N. Comșa, I. Bianu’s nephew, librarian at the Central Library from Blaj and, probably, for a short period of time, editor of *Dicționarul Academiei* (*The Dictionary of the Academy*) corresponded with Sextil Pușcariu. Gh. Biriș, known under the pseudonym Radu Brateș, a teacher in Blaj, was also chief editor of *Dicționarul Academiei* (*The Dictionary of the Academy*). All three, known to the cultural world of the those days, belong to the 20th century intellectual elite of Blaj.

Cuvinte-cheie: *Sextil Pușcariu, Alexandru Ciura, Nicolae Comșa, Radu Brateș, Dicționarul Academiei.*

Keywords: *Sextil Pușcariu, Alexandru Ciura, Nicolae Comșa, Radu Brateș, The Dictionary of the Academy.*

*Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu”
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21*